

GÖRÖMBEI ANDRÁS

Cs. Szabó László irodalomszemlélete

Cs. Szabó László hatalmas életművének csupán egyik, de mai irodalomszemléletünk látásmódjából is szembesülésre érdemes vonulatát adják azok a tanulmányai, amelyekben 1953-ban, 1962-ben és 1972-ben a magyar költészet századairól készített számvetést. Ezeket a tanulmányait szemléletileg megalapozzák az 1941–1942-ben írt *Mérleg I.* és *Mérleg II.* című esszéi. Irodalmunkat elemző tanulmányainak és esszéinek az újraolvasása nemcsak értékes esztétikai élmény, hanem az irodalom közösségformáló szerepének gazdag dokumentációja is.¹

Irodalmunk emberi jelentőségét tudatosítja azzal a hatalmas kultúrából eredő meggyőződéssel, hogy nemzeti irodalmunkat és történelmünket együtt szemléli.

Nem minden nép esetében törvényszerű ez. „Ha egy nép biztos az identitásában, szinte sohasem gondol rá, ha bizonytalan, jóformán egyébbel sem foglalkozik.”² Történelmünk következménye, hogy a magyar identitás tisztázása, erősítése ma is időszerű gondunk. Ezért irodalmunknak is alapfeladata a nemzeti önismeret erősítése, gazdagítása. Az irodalom az azonosságtudat alakítója és kifejezője.

Cs. Szabó László a magyar irodalmat európai mértékkel szemléli. Saját nemzeti kultúrájának bensőséges ismerete és gazdagsága biztosítja azt, hogy számára az erdélyiség és az európaiság azonos minőségű értékek. Irodalomszemléletének fontos jegye a tágasság és távlatosság, a nyitottság és a határozottság.

Babits Mihály és Szabó Dezső szemléleti és magatartásbeli ellentétének a gyökerét az emberiség örök sajátosságaiból és múltjából magyarázza: „Az örök Erasmus s az örök Luther nem fért meg egy hitvallásban.”³ A szemléleti távlatosság megnyilvánulásának példája az a megállapítása, hogy sem Adynak, sem Babitsnak nem volt igazi költő tanítványa, ez azonban irodalomtörténeti szempontból egyáltalán nem baj. „A költészet csodálatos életmentő ösztönrel visszafordult a népi klasszikusokhoz (Erdélyi, Illyés), a népköltészethez (Erdélyi, József Attila) s az idegen óriásokhoz (Szabó Lőrinc).”⁴ Cs. Szabó László rendteremtő igénye Illyéséhez fogható. Illyés *Rend a romokban* című kötetének hatástörténetét vizsgálva állapítja meg, hogy „rend kellett a romokban, a magyar nép rendje”.⁵

Szemléleti nyitottságát mutatja, hogy a magyar költészet fejlődéstörténetében nagy körültekintéssel világítja meg az egymás mellett élő, de egymástól alkatilag és szemléletileg nagyon különböző alkotók értékkeremtő munkáját. „Az arcismeret a világ öt sarkába osztaná szét ezt az öt embert”⁶ – írta Adyról, Babitsról, Móriczról, Kosztolányiról és Juhász Gyuláról.

A tág horizontú nyitottság a legkülönfélébb értékek befogadására, értő elemzésére teszi alkalmassá. Ez a nyitottság mindig határozott bírálatban, ellenvetésben nyilatkozik meg a szemléleti korlátozottságot tapasztal. Messzemenően értékeli a *Nyugat* esztéta jellegét módosító szemléleti egyszerűsödést, mely életesebbé alakította az irodalmunkat.

Ellene van viszont minden szűkítő jellegű kategorizálásnak, kiváltképpen akkor, ha az szemléleti szegénnyel, korlátozottsággal kapcsolódik össze. Ezért bírálja élesen az írók egy részének városellenességét és kulturális bezárkózását. Ezért ír megsemmisítő bírálatot

[*Műhely*]

a Klaniczay Tibor–Szauder József–Szabolcsi Miklós által írt *Kis magyar irodalomtörténetről*. Fő kifogása ellene az, hogy „értékrendje nem a szabad ember értékrendje”.⁷

Cs. Szabó László irodalomszemlélete egyszerre magyar és európai. Látja, hogy az új magyar irodalom Ady és Babits hatása alatt két irányba vált szét. Ady-oldalát „népi”-nek, Babits-oldalát „nemzeti”-nek nevezi. A két oldalt mellérendelő viszonyban egymás mellett szeretné látni. A népi írók felmutattak egy elvesző zárt kultúrát és egy ismeretlen népet. „De ugyanekkor egy gonosz Európában is helyet kellett állnunk, szellemünkkel kellett megszegyenyítenünk a trianoni gyalázatot, s a csonka határok fölött őrizni kellett az érintetlen hazát.”⁸ Ezt pedig szerinte Babits költészete és Márai *A féltékenyek* című regénye őrizte ebben az időben. Teljes joggal sorolja melléjük a saját írásait is.

A két oldalt az általánossá vált népi és urbánus elnevezés helyett népinek és nemzeti-nek nevezi. A nemzeti a népi mellett egy másfajta kötelezettséget jelent: a nemzetért érzett szellemi-erkölcsi felelősséget. Nem szembeállítani, hanem egymásba ölelni akarja a két oldalt. A megvalósulás példáiként Illyés Gyulát és Tamási Áront nevezi meg.

Az a fő célja, hogy a hamis népi–urbánus ellentétet kikapcsolja a magyar gondolkodásból, s létrehozza helyettük ezek szintézisét. Írásai ennek a törekvésnek a példái. „A népi műveltség a parasztság kétezer éves hagyatéka, a nemzeti műveltség a népi műveltségen átszűrt európaiság s történelmi okok miatt elsősorban a nemesség és néhány szerencsés város hagyatéka. A Kölcsey szövegére írt Kodály-zenében ez a két műveltség ölelkezik. De a természetes megoldás ebben az esetben is Petőfi. Kortársaink közül leginkább Illyésben egyezett ki a két műveltség.”⁹

Illyés „oszthatatlan magyarsága” erősítette meg Cs. Szabó Lászlót abban a hitben, hogy „a magyar ember a méltatlan és félelmes Európa ellen csak egy mélyebb Európával védekezhetik, s akkor sebezhetetlen, ha oszthatatlan”.¹⁰ Az egyetemesség és az útra bocsájto közegéhez való kötődés megőrzése Illyés életművének jellegmeghatározó elve. „Osztálya fölé röpi anélkül, hogy elfelejtené az osztály emlékeit és üzenetét.”¹¹ Illyés „fölfedte azokat a finomabb kapcsolatokat is, amelyek a magyar népet lélekben a legmagasabb emberiséghez kötik”¹²

Ez az egyetemességre igényt tartó szemlélet gazdagon megnyilatkozik már a negyvenes évek legelején írt Cs. Szabó-esszéiben. Ez érvényesül maradéktalanul a költészetünket elemző későbbi írásaiban is.

Az 1953-ban keletkezett *Magyar versek Aranytól napjainkig* című esszéje is sok kitűnő meglátással kapcsolja össze irodalmunkat és történelmünket. Madách „történelmi álharcok alatt, jelmezekben szól a modern embersorsról, amelyben minden hőstett viszonylagos, s rendszerint megcsúfolja a hőst. Ilyen mű csak nagy csalódás után született, a végzetes vízváltató esztendő: 1848 után.”¹³ Arany László verses regénye, *A délibábok hőse* a magyarság kiegyezés utáni belső kudarcáról szól: „Húbele Balázs, a „hős” nem egyéni portré, hanem maga a magyarság.”¹⁴ Ady ellenszenves látszatokban megnyilatkozó életének „megvan a feloldása abban a látomásban, amely az életet az atomizált létből felragadja Istenig”.¹⁵ Fontos meglátással gazdagítja Ady istenélményéről való gondolkodásunkat is: „Az Isten-keresés hittanilag mindig kevesebb, mint az Isten-bizonyosság, s ő a hittanilag kisebbrendű keresésben, perelésben, vívódó vitákban, befejezetlen harcokban a legnagyobb modern vallásos költőnk.”¹⁶ Adynak a kisebbségekhez való viszonyulása is történelmi jelentőségű, hiszen „Rákóczi óta ő volt az első, aki közös zászló alá kürtölte a magyarországi népeket”.¹⁷

A látszatellentétek feloldása folytonos törekvése Cs. Szabó Lászlónak. Úgy ítéli meg, hogy a magyarok nem tudtak mit kezdeni két akkora kortárral, mint Ady és Babits. Ezért próbálták egyiket a másikkal lerontani. Pedig „az ellentét keleti nomád faj és polgárosult

nyugati világ, keleti »mélymagyar« és nyugati »hígmagyar« közt nem a történelmi valóságban gyökerezik, hanem a romantikus német történelembölcseletben, Herder írásában”.¹⁸

Metsző iróniával minősíti azt a szemléletet, mely a keleti Adyt és a nyugati Babitsot állítja szembe. Szerinte is két póluson álltak, de „ellentétük természete sokkal nemesebb volt, s kétfajta örök alkatot jelképezett”.¹⁹ Mindkét életmű egyetemes értékét hangsúlyozza. Ezek nem ellentétei, hanem kiegészítői egymásnak. „Ady verseiben az egyetemes életakarat, egy magasabb rendű hedonizmus győz az egyén s a nép halálsejtelméi fölött. Babits költészetében a személyes szabad akarat, egy magasabb rendű pietás diadalmaskodik a történelem sötét erőin s a testi kínokon.”²⁰

Kosztolányit is a maga értékei alapján becsüli meg: „Arany János után nyelvünk új törvényhozója.”²¹

Sok-sok ma is elgondolkodtató és elfogadható megállapítását kellene emlékezetünkbe idézni.

Cs. Szabó László szerint a magyar élet és az európai műveltség összhangját kell megteremteni a magyar irodalomban. Illyés Gyula egymástól távoli szemléleti elemeket szintetizáló életműve a kortársi példája erre: „Nyugati tapasztalatait, francia kultúráját beoltotta a Sár völgy nyelvébe, így kapott rá verseiben a hatalmas lélegzetű ódai hangra, prózájában a törőlmetszett párbeszéd szóra. [...] A parasztforradalmár egy életen át ragaszkodott az udvari fegyelem és illemtan stíluszabályaihoz.”²²

József Attila életművét jellemezve arra az örökös magyar problémára is utal, hogy a nyelvünkbe zárttság akadályozza értékeink érvényesülését. „A magyar nyelv elszigeteltsége miatt valószínűleg sose fogja megtudni a világ, mekkora költő volt József Attila.”²³

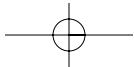
A magyar vers századait áttekintő tanulmánya is az ismeretek gazdagságával, szemléleti eredetiségével fog meg. Az is sajátos vonása Cs. Szabó László irodalomszemléletének, hogy a korábbi tanulmányaiban már jellemzett alkotók életművének is újabb és újabb értékes vonásait fedezi fel.

A magyar sajátosság megnyilatkozása izgatja leginkább klasszikusaink értelmezésekor. Művészi teremtő munkájuk egyedülálló értékek létrehozója. „Amit Balassi tett a reneszánsz versé nemesített katonaénekekkel, amit Zrínyi az eposzá bővített énekes haditudósítással, ezt tette Csokonai a diákköltészetben és kéziratot nótakönyvekben tovább bujkáló vágás örökséggel, a virágénekekkel, amikor filozofikus mozarti lírává csiszolta.”²⁴

Egyszerre érzékelteti nyelvünk teremtő erejét és a kis nép nyelvébe zárttság következményeit. „Vörösmarty verseiben nyílt ki a végtelenség. S verseiben zárul be a magyar költészet az idegen olvasó előtt.”²⁵

Mindig figyel a különleges értékekre. Arany életművének egyéni jellegzetessége, hogy „paradox módon ez a paraszt titán az első nagyvárosi költőnk”.²⁶ Madách Imre különleges irodalomtörténeti értékét is a magyarság és európaiság harmóniájában látja: „kiemelte helyi jellegéből a magyar tragédiát anélkül, hogy elszakadt volna a hazai helyzettől”. „Kozmopolita drámakölteménye”: „magyar vallomás”.²⁷

Gazdag érveléssel mutatja be Ady művészetének különleges fontosságát a magyar irodalom fejlődéstörténetében. Adyt a magyar szellemi megújulás jelképének tekinti, de Ady és Babits szembeállítását megsemmisítő érveléssel minősíti ostoba irodalomtörténeti tévedésnek. A *Jónás könyvét* pedig a legszebb magyar versnek tartja, mely az emberi tartásnak is különleges példája. „Babits Jónás prófétáról szóló ironikus kis remekművében írta meg költői végrendeletét, amely csodálatosképpen legzordabb verseinél is nagyobb belső ellenállásról tanúskodik. S az Istennel való végső egyetértésről. Nekünk magyaroknak meggyőzőbb példa Erasmusnál. Csak csont és bőr volt, csak úgy tudott beszélni, átvágott torokkal, hogy befogta nyakán a sebnyílást, a *Jónás könyve* azonban csupa erő és mosoly.”²⁸

[Műhely]

Kosztolányi látásmódjának különlegességét a halállal szembenező költő magatartásában mutatja meg. A *memento mori* középkori iszonyatával szemben Kosztolányi „a középkor vacogó reménykedése és hívó epekedése nélkül”²⁹ szembesül és szembesít a halállal.

Juhász Gyulát az „első igazán regionális költő”-ként méltatja: „telítve a pogány emlékü, megénekelt táj bensőséges, gyöngéd ismeretével s a félresodort ember délibábos, csalékony vágyaival”.³⁰

A *Nyugat* nagy nemzedéke utáni költészetünkől Szabó Lőrincet, József Attilát, Illyés Gyulát és Weöres Sándort jellemzi sok-sok eredeti megállapítással. Egyetlen példa gyanánt álljon itt az, amit az Illyés-jellemzés részeként olvashatunk: „Döbbenetes Illyés párhuzamos költői átalakulása Vörösmartyval. A nemzet költője átváltozott az emberi lét tanújává, s mint Lear végső tanúságtétele, az övé is hódolat a szeretetnek, amely egyszerre súlyosabb is, könnyebb is a szolgálósok hajdan hordozott külső bilincsenél.”³¹ Illyés „axiómái a magyar életről: »puszták népe«, »ötágú síp«, »hírünk a világban« beolvadtak a nyelvbe”.³²

A magyar költészetrel foglalkozó mindegyik tanulmányában ellenvetést tesz a népi-urbánus irány szétválasztása ellen. 1962-ben azt reméli *A magyar vers századai* című esszéjében, hogy a következő században értelmét veszti a két világháború közötti magyar költészet népi és urbánus elkülönítése. Szarkasztikusan jegyzi meg, hogy ennek az elkülönítésnek „megvan a jelentősége a magyar élet eltorzulásának patológiai anyagában, de irodalmilag értelmetlen”.³³ Ezt a feloldást támogatja az a megjegyzése is, mely szerint csak viszonylagosan igaz az, hogy költészetünk urbánus szárnya nyugatibb, mint a népi, hiszen az urbánusok többsége „az ómódi modernséghez ragaszkodik: a tegnapihoz”.³⁴ Pilinszky János és Nemes Nagy Ágnes értékelésekor is önkényesnek minősíti az urbánus jelzőt. Juhász Ferenc, Nagy László és Csoóri Sándor esetében is utal arra, hogy csak származásuk szerint tekinthetők népinek. „Jellemző, hogy Juhász Ferenc többet tanult Weörestől, mint Illyéstől, az eredeti népiek legnagyobbikától.”³⁵ Azt reméli, hogy a későbbi korok embere a minőséget tekinti az egyedüli mértéknek.

„Csoóri példázza legtömörebben, hogy miképp alakul harmadik világ az asszimilált nagy elődök külön világából. Illyéshez mérve ő árulja el leginkább a nemzedéki változást.”³⁶

XX. századi költészetünk fő alakjainak életművében megvalósulni látja irodalmunk régi becsvágyát: „egyesül a nyugati és a magyar költészet menetrendje, magyar is meg több is annál, ugyanúgy, mint Bartók zenéje”.³⁷

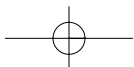
A nagy irodalom mindig magán viseli létrejöttének történelmi körülményeit, de mindig az „emberi lét tanúja” is. Ahhoz, hogy a költő az „emberi lét tanúja” lehessen a tehetség mellett a műveltségnek is döntő szerepe van, hiszen „klímafordító tartós hatása csak tanult költészetnek lehet.”³⁸

„Odahaza az urbánusokhoz soroltak, de a népiek jobbra az én közvetítésemmel fogadták be Nyugat-Európát, mert érezték magyar ízeit, az idegen italba kevert sűrű erdélyi aszút.”³⁹

„Kétirányú, teljes nyitottság a civilizált Nyugat és saját népünk mély rétegei felé. Maradandó hatású korban, virágkorokban mindig összehangolva működött ez a kétfajta nyitottság.”⁴⁰

Ebben teljes joggal tudta magát Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Németh László, Tamási Áron, Weöres Sándor, Nagy László és Csoóri Sándor egyenrangú társának.⁴¹

Reá is érvényes az a megfigyelése, hogy a nagy életműveknek „istentávtatuk” van, olyan „költészetet vagy filozófiát sugároznak, amiből nem fogy ki egy-két emberöltő alatt a lélekre ható rádium”.⁴²

J E G Y Z E T E K

- 1 Cs. Szabó László: *A magyar költészet századai*. Tanulmányok. Válogatta és sajtó alá rendezte Pomogáts Béla. Marosvásárhely, 2008, Mentor Kiadó, 302.
- 2 Cs. Szabó László: Egy nép s a költészete. In Cs. Sz. L.: *A magyar költészet századai*. 196.
- 3 Cs. Szabó László: Mérleg I. In Cs. Sz. L.: *A magyar költészet századai*. 18.
- 4 Uo.
- 5 Uo. 21.
- 6 Cs. Szabó László: *Mérleg II*. Uo. 37.
- 7 Cs. Szabó László: Torz magyar irodalomtörténet. In Cs. Sz. L.: i. m. 300.
- 8 Cs. Szabó László: Mérleg I. In Cs. Sz. L.: i. m. 32.
- 9 Cs. Szabó László uo. 31–32.
- 10 Cs. Szabó László: *Mérleg II*. Uo. 44.
- 11 Uo. 47.
- 12 Uo. 48.
- 13 Cs. Szabó László: *Magyar versek Aranytól napjainkig*. Uo. 65.
- 14 Uo. 74.
- 15 Uo. 91.
- 16 Uo. 94.
- 17 Uo.
- 18 Uo. 98.
- 19 Uo. 99–100.
- 20 Uo. 101.
- 21 Uo. 105.
- 22 Uo. 128.
- 23 Uo. 135.
- 24 Cs. Szabó László: A magyar vers századai. In uo. 161.
- 25 Uo. 164.
- 26 Uo. 169.
- 27 Uo. 170.
- 28 Uo. 174.
- 29 Uo. 175.
- 30 Uo.
- 31 Uo. 183.
- 32 Cs. Szabó László: *Egy nép s a költészete*. Uo. 244.
- 33 Cs. Szabó László: *A magyar vers századai*. Uo. 186.
- 34 Uo. 188.
- 35
- 36 Cs. Szabó László: *Egy nép s a költészete*. Uo. 251.
- 37 Cs. Szabó László: *Egy nép s a költészete*. Uo. 254.
- 38 Uo. 243.
- 39 Cs. Szabó László: Azért is! Három beszélgetés Urbán Györggyel. In Cs. Sz. L.: *Hűlő árnyékban*. Bern, 1982. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 273.
- 40 Uo. 280.
- 41 Uo.
- 42 Uo. 289.